

PEETER TOROP

A HŐSÖK ÁTLÉNYEGÜLÉSE F. DOSZTOJEVSZKIJ *BŰN ÉS BŰNHŐDÉS* CÍMŰ REGÉNYÉBEN¹

„Világosan látjuk, hogy az emberi fejlődés jelentős alakjainak emléke az emberek között él (csakúgy, mint a gonosztevők fejlődése), sőt az ember legnagyobb öröme az, ha hasonlíthat hozzájuk. Így tehát e jellemek természetének a része testileg is és lelkileg is megjelenik a többi emberben. Krisztus teljes egészében az emberiség részévé vált, és az ember arra törekszik, hogy Krisztus *énjévé*, mintegy saját ideáljává alakuljon át”.² Az első olyan komoly kísérletet, amely ezt az ideál felé való törekvést ábrázolta, a cenzúra eltávolította a *Feljegyzések az egérlyukból* című alkotás szövegéből, *A félkegyelmű* című regényben pedig az író már a megtestesült ideált ábrázolta. Közöttük található a *Bűn és bűnhődés*, az a regény, amely éppen az ideál felé való törekvéstről szól, miközben ez a törekvés implicit módon ábrázolódik, különböző variánsokban, kétirányú mozgás formájában, amely az embertől az ideál felé és az ideáltól az emberig tart. Ez a kétirányúság arra is lehetőséget ad, hogy beszéljünk az író vallásos és művészi gondolkodása között fennálló igen szoros kölcsönös kapcsolatáról, valamint eme összefüggés realizációjáról a regénypoétikában. Abban, hogy explicitté tegyük ezt a kölcsönviszonyt, segítségünkre szolgál a Dosztojevszkij naplójából származó, fentebb már idézett 1864. április 12-i bejegyzés folytatása: „Az isteni természet szöges ellentétben áll az emberi természettel. Az ember, a tudomány nagy eredményei alapján, a sokféleségtől halad a Szintézis felé, a tényektől azok általánosításához és a megismeréshez. Isten viszont másféle: az egész lét teljes szintézise, amely magát szemléli a sokféleségben, az Analízisben”.³

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: ТОРОП, Петер: Перевоплощение персонажей в романе Ф. Достоевского «Преступление и наказание». *Труды по знаковым системам* 22. Тарту, 1988. 85–96. A szerző tanulmányában jelzi, hogy írásának kéziratát 1983-ban adta le a kiadónak. A magyar szövegben szögletes zárójelben a fordító beírásai szerepelnek – K. G.

² Dosztojevszkij feljegyzései (1864. április 12.), saját fordítás – K. G. Az eredeti szöveg megtalálható: ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в 30 томах*. Ленинград, Наука, 1972–1981. E sorozat köteteiből vett szövegek esetén az orosz forrásra kötet- és a lapszámokkal hivatkozunk. Vö.: 20, 174.

³ Уо. A *Bűn és bűnhődés* tekintetében érdekes összevetni ezt a gondolatot Vlagyimir Szolovjov kijelentésével: „Ha a kereszténység a megváltás vallása, ha a keresztény eszme lényege a gyógyulás,

Ennek az eszmefuttatásnak a konceptuális jelentőségét támasztja alá a kézirat is, amely tartalmazza a regény utolsó sorát: „NB. UTOLSÓ SOR: kifürkészhetetlenek az utak, amelyeken az ember megtalálja Istent”.⁴

Már írtunk arról, hogy Dosztojevszkij regényében három, egymással kölcsönösen összefüggésben álló szint különíthető el: a topográfiai kronotoposz avagy a homofónia, a pszichológiai kronotoposz szintje, avagy a polifónia, valamint a metafizikai kronotoposz avagy a heterofónia.⁵ A regény végén Raszkolnyikov elindul, hogy átlépjen az egyik világból a másikba. Ez a két világ az említett szintek mindegyikén szembeállítódik egymással, ennek alapjául pedig ember és Isten, az antropocentrizmus és a teocentrizmus szembeállítása (és egyidejű kölcsönhatása) szolgál. Ez azt jelenti, hogy a homofónia (a szerzői leírás egysége) szintjén az, ami térben és időben konkrét, összekapcsolódik azzal, ami örök, a szüzsé összefüggésben áll az archi-/archeszüzsével; a polifónia szintjén az átmeneti és a szubjektív kapcsolódik össze az univerzálissal, az öntudat állítódik szembe a tudatalattival, „a természet törvényével, amelyet nem ismerünk, és amely bennünk kiált”⁶; a heterofónia szintjén a profán és a profanizált eszmékkel a szakrális és a szakralizált ideák kerülnek szembe. Ezek között a pólusok között nincs éles határ, vannak olyan övezetek, amelyekben a szélsőségek, az ambivalens tartalmak összefonódnak, amelyekben a szöveg egyes elemei mint fokozottan szemantizáltak emelkednek ki, azaz beszélhetünk egy bizonyos szemiotizációs szféráról. Mindez grafikusán a következőképpen fest:

Krisztus-központúság (a szemiotizáció szférája)			
Szintek	Antropocentrizmus	Teocentrizmus	
Topográfiai kronotoposz, homofónia	szüzsé	a szerzői jelek világa (jelértékű nevek, tárgyak, szituációk, viselkedések)	Archi- /archeszüzsé
Pszichológiai kronotoposz, polifónia	öntudat	a hősök jelértékű (ön)érzékeléseinek, élményeinek, gondolatainak, szavainak világa	tudatalatti
Metafizikai kronotoposz, heterofónia	profán és profanizált ideák	a hipertéma és az ideológiai mag világa	szakrális és szakralizált ideák

azon elvek belső egyesítése, amelyek különbözősége maga a pusztulás, akkor az igaz keresztény ügy lényege az, amit a logika nyelvén szintézisnek nevezünk, az erkölcs nyelvén pedig megbékélésnek.”
СОЛОВЬЕВ, Владимир: *Три речи в памяти Достоевского (1881–1883 гг.)*. Москва, Университетская типография, 1884. 43. Saját fordítás – K. G.

⁴ Vö.: 7, 203.

⁵ Részletesen lásd tanulmányunkban: ТОРОП, П. X.: Симультанность и диалогизм в поэтике Достоевского. *Труды по знаковым системам* 17, Тарту, 1984. 138–158.

⁶ Vö.: 7, 137.

Már hivatkozott tanulmányunkban írtunk arról, hogy a *Bűn és bűnhődés* hipertémája és ideológiai magva a Bibliával áll kapcsolatban, és az özönvíz és Noé bárkájának, Lázár feltámasztásának, valamint Krisztus életének története körül koncentrálódik. Ebben a regényben a heterofónia legmélyebb és legkevésbé kutatott szintjén észrevehető az egység forrásai a sokféleségben. A felsorolt szövegek a regény valamiféle intertextuális terét képezik, azaz a szerző a különböző epizódokat és hősokeket *egyidejűleg* több szöveg segítségével értelmezi, miközben a szakrális szüzsék gyakran profanizálódnak az egyes szereplők értelmezése nyomán. Igaz, mindehhez hozzá kell még fűzni azt is, hogy a regényben megfigyelhető bizonyos evolúció az intertextuális tér aktualizálásában. Mindez összhangban áll Dosztojevszkij művészetének vezérelvével, regényeinek sajátos hipertextusával, amely később *A Karamazov testvérek* mottójául szolgált: „Bizony, bizony mondom néktek: Ha a földbe esett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem” (Jn 12:24).⁷ A *Bűn és bűnhődés*-ben ez azt jelenti, hogy a feltámasztott fokozatosan feltámadóvá válik (lényeges, hogy fokozatosan), és így a regény epilógusa sem tekinthető mesterkéltnek, ellentétben azzal, ahogy egyes kutatók állítják.⁸ J. M. Holquist találó megállapítása szerint a regény végén Raszkolnyikov nem egy „deus ex machinához, hanem a regénybeli Istenhez fordul”.⁹ Raszkolnyikov útja az embertől Istenig, illetve kapcsolata a többi hőssel az intertextuális tér határai között valóban az emberi lélekről, az ember titkáról szóló univerzális műalkotássá változtatja a regényt.¹⁰ Fény derül azokra az utakra, amelyeken Isten eljut az emberhez, az ember pedig Istenhez és önmagához, és hogy mily módon válik a feltámasztott feltámadóvá.

⁷ A bibliai hivatkozásokat a következő kiadás alapján közöljük: *Szent Biblia azaz: Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. Fordította: Károli Gáspár. A Bibliatársulat kiadványa – K. G.

⁸ Vö.: „„Feltámadt, feltámadt, megújult» – ismétli Dosztojevszkij konokul és valahogy csüggedten, mintha maga sem hinné [...] Talán az élet helyére a dialektika lépett, a nyehljudovi, levini, tolsztoji, elvont keresztény, buddhista dialektika?” МЕРЕЖКОВСКИЙ, Д.: *Л. Толстой и Достоевский. Религия. Исследование*. Т. 2. Ч. 1. Издание 3-е. Санкт-Петербург, Общественная польза, 1909. 143. Saját fordítás – K. G.

⁹ Vö.: HOLQUIST, J. M.: *Disease and Dialectic in Crime and Punishment*. In: JACKSON, R. L. (ed.): *Twentieth Century Interpretations of Crime and Punishment: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1974. 117.

¹⁰ Vö.: „[...] ez az emberi lélek analízise általában, annak különböző állapotaiban, stádiumaiban, átmeneteiben, nem pedig az individuális, elkülönült és befejezett belső élet analízise (mint L. N. Tolsztoj grófnál)”. РОЗАНОВ, В. В.: *Легенда о Великом Инквизиторе Ф. М. Достоевского. Опыт критического комментария. С приложением двух этюдов о Гоголе*. Издание 3-е. Санкт-Петербург, Издательство М. В. Пирожкова, 1906. 48. Saját fordítás – K. G. Ezáltal a konfliktus általánosabbá válik: „személyiségnek kell lenni, és nem szabad engedni az Istenség képmására és hasonlatosságára vonatkozó jogból a világ semmiféle üdvéért, sem a saját, sem pedig akár az egész emberiség boldogságáért és megelégedettségéért”. БЕРДЯЕВ, Н.: *Этическая проблема в свете философского идеализма*. In: *Sub specie aeternitatis. Опыты философские, социальные и литературные (1900–1906)*. Санкт-Петербург, Издательство М. В. Пирожкова, 1907. 99.

Annak alapján, amit fent említett tanulmányunkban írtunk a 7-es szám (a 3 és 4) szimbolikájáról, a *Bűn és bűnhődés*ben fellelhető érdekes „hiba” ötlik szemünkbe.

A regény második részének elején Raszkolnyikov, miután idézést kap, először megy a rendőrségre. „*Negyed* versztára volt a házuktól a rendőrség. Nem sokkal korábban költözött erre az új helyre, egy új ház *harmadik*¹¹ emeletére” (104). Bement a megfelelő, „sorrendben a *negyedik*” (105) szobába, ahol először találkozott Ilja Petrovics Poroh főhadnaggyal, és ahol eszméletét veszítette. Ezután következik Raszkolnyikov betegségének leírása, emlékezetvesztése, amelyből négy nap múlva épül fel: „Már *négy* napja alig eszel és iszol” (131).

A regény hatodik része a következőképpen kezdődik: „Furcsa időszak köszöntött Raszkolnyikovra: mintha köd szállt volna le rá, kilátástalan, súlyos magányba zárva őt” (479). Ez három napig tart. Ezután „frissebb volt a feje, és nyugodtabbnak érezte magát, mint a megelőző *három* nap bármelyikén” (482). A Razu-mihinnel folytatott beszélgetésből kiderül, hogy ő már „*háromszor* feljött ide” (483). „És tessék, itt ülsz, és úgy zabálsz a főtt marhahúst, mintha már *három* napja nem ettél volna egy falatot sem” (483). A hatodik rész végén pedig Raszkolnyikov elindul ugyanarra a rendőrőrszobára Ilja Petrovics Porohhoz, hogy feladja magát. „Elért a végzetes helyre [...] a *második*¹² emeletre kellett mennie” (573). A hely ismerős volt. „A csigalépcsőn megint ugyanaz a szemét, ugyanaz a zöldség- és tojáshéj-hulladék hevert, az ajtók megint tárva-nyitva álltak, megint fojtogató füst és bűz tódult ki ugyanazokból a konyhákból. Raszkolnyikov azóta nem járt itt” (573). Megtörténik a második találkozás Ilja Petroviccsal: „Puskapor¹³ állt előtte: váratlanul előjött a *harmadik* szobából” (574, kiemelések itt és az előzőekben – P. T.).

Tekinthető-e ez a „hiba” véletlennek, tudva, hogy Lázárt a halálát követő *negyedik* napon támasztották fel, Krisztus pedig *harmadnapon* támadt fel?! Hivatkozott cikkünkben igyekeztünk bemutatni, hogyan veszi körül Raszkolnyikovot már a regény legelejétől fogva a megváltás dicsfénye (Noé bárkájának és az özönvíznek a története alapján). Jelen tanulmányunkban azt a feladatot tűzzük magunk elé, hogy kimutassuk Lázár és Krisztus története egyes elemeinek jelenlétét a regény szövegében.

Míg Lázár története a szövegben csaknem explicit módon van jelen, beleértve ebbe az evangéliumi szövegek idézését is, addig Krisztus története posztuláló

¹¹ A *harmadik* emeletet az eredeti szöveg „*negyedik szint*”-ként („*четвертый этаж*”) jelöli meg. A regényből vett magyar idézetek forrásául a következő kiadás szolgál: DOSZTOJEVSKIJ, Fjodor Mihajlovics: *Bűn és bűnhődés*. Fordította: Vári Erzsébet. Pécs, Jelenkor, 2004. Zárójelben a lapszámok szerepelnek – K. G.

¹² Az eredetiben „*третий этаж*”, azaz „*harmadik szint*” – K. G.

¹³ A fordításban a „Poroh” név „Puskapor”-ként fordul elő – K. G.

elhallgatás¹⁴ formájában jelenik meg, azaz implicit módon megjelölt történetről van szó. Raszkolnyikov napóleoni eszméje, amely már a műalkotás elején explicitálódik, nem a szabadsághoz, hanem a többi embertől való elkülönüléshez vezet a hőst.¹⁵ A bűn úgy jelenik meg, mint morális öngyilkosság. Az izolációból csak a hit és a feltámadás jelent kiutat. És valóban, Raszkolnyikov még meg sem bánja vétkét, már a feltámadásra gondol. Noha, mikor Porfirij Petrovicshoz megy, az jár az eszében, hogy „ennek is sopánkodhatok, mint Lázár” (266), de a beszélgetés során Porfirij Petrovics egy másik Lázárra tereli a szót, egészen konkrét szempontból. Azt kérdezi Raszkolnyikovtól, hogy hisz-e az Új Jeruzsálemben, Lázár feltámasztásában és Istenben (282). Ezután pedig Raszkolnyikov mondja édesanyjának, húgának és Razumihinnek: „Mi az, mintha itt temetni készülnétek, vagy örökre búcsút vennének tőlem [...] Talán minden föltámad egyszer!” (338). Következik a látogatás Szonyánál, akinél a komódon az Újszövetség orosz fordítása fekszik: „Hol van itt szó Lázár feltámadásáról? Keresd meg nekem, Szonya” (351). És Szonya felolvasta neki Lázár egész történetét (352–355).¹⁶

Napoleon, Mohamed, Zeus, Lázár, Krisztus – ezek mind az emberi lélek lehetőségei, de hierarchikus sorba rendezett lehetőségek.¹⁷ Dosztojevszkij világában ugyanis az embernek van egy olyan mélyen fekvő eszméje, legmagasabb rendű ideálja, amelyre csak rá kell ébrednie, amelyet meg kell találnia önmagában – ez Krisztus. Ennek az ideálnak az elemei, mind szakrális, mind profán változataikban, csaknem minden emberben fellelhetők mint az ideálra való – gyakran öntudatlan – törekvés tanújelei. A regényszöveg piszkozatában Dosztojevszkij a következőket írja: „Csak azok nem hisznek Krisztusban, akiknek nincs rá szük-

¹⁴ A posztuláló elhallgatásról mint a költői világ központjáról lásd: SKWARCZYŃSKA, S.: *Przemilczenie jako element strukturalny dzieła literackiego*. In: SKWARCZYŃSKA, S.: *Z teorii literatury: Cztery rozprawy*. Łódź, Poligrafika, 1974. 31.

¹⁵ Lásd: „azt gondolta, hogy az ember szabad; de azt mégsem gondolta, hogy az ember *emnyire szabad*. A szabadságnak ezt a határtalanságát nem is viselte el: jobban lesújtotta, mint a büntető törvény teljes súlya”. МЕРЕЖКОВСКИЙ, Д.: i. m. 1909. 123. A szakrális téma evolúciójának szempontjából érdekes, ha ezt a gondolatot párhuzamba állítjuk a következő megnyilatkozással: „A keresztény szabadság titka egyúttal a Golgota titka, a keresztre feszítés titka is. A keresztre feszített igazság senkit sem kényszerít az elfogadására”. BERGYAJEV, Nyikolaj: *Dosztojevszkij világszemlélete*. Fordította: Baán István. Budapest, Európa, 1993. 249.

¹⁶ Raszkolnyikov újra szomjúhozza az életet: „Ezért mihelyt megpillantja Szonyánál az Evangéliumot, arra kéri, hogy olvassa fel neki Lázár feltámasztásának történetét. Nem érdekli a hegyi beszéd, sem a farizeus és a vámszedő története, egyszóval semmi olyan, amit az Evangéliumból a mai etika nyelvére lefordítottak, mégpedig a tolsztoji formula szerint, hogy »a jó, a testvéri szeretet maga az Isten«”. СЕСЗТОВ, Лев: *Dosztojevszkij és Nietzsche*. Fordította: Patkós Éva. Budapest, Európa, 1991. 170.

¹⁷ Lásd az *Egy tró naplójának* [vö.: *Az tró naplója*] 1876. januári bejegyzését: „Ó, kedves urak és hölgyek, tisztelt vendégek, esküszöm, hogy az önök társaságában mindenki elmésebb, mint Voltaire, érzőbb, mint Rousseau, hódítóbb, mit Alkibiadész, Don Juan, Lucretia, Júlia és Beatrice”. DOSZTOJEVSKIJ, Fjodor Mihajlovics: *Tanulmányok, vallomások*. Fordította: Grigássy Éva. Budapest, Európa, 1985. 43.

ségük, akik keveset élnek, és akik lelke olyan, mint a holt kő”.¹⁸ Arról, hogy hogyan lágyul meg ez a kő Raszkolnyikovban, már írtunk többször hivatkozott tanulmányunkban, ahol bemutattuk a „kő” szó sokértelműségét a regény szemiotizációs szférájának mindhárom szintjén.

Jelen tanulmányunkban nem szeretnénk folytatni a regény ilyen kulcsszavainak leírását, noha sok van belőlük, hanem, felhasználva az *irodalmi szerep* [vö.: „литературная роль”] fogalmát, rá kívánunk mutatni arra, hogyan jön létre a regényben „az egész lét teljes szintézise, amely magát szemléli a sokféleségben, az Analízisben”.¹⁹ Abból indulunk ki, hogy a szereplők a regény cselekményének minden egyes pillanatában önmagukkal ekvivalensek, még azokban az esetekben is egységesek, amikor egyidejűleg több szöveg révén értelmeződnek. A láthatatlan analógiák látható jegyei²⁰ megerősítik Dosztojevszkij művének univerzalizitását, és megengedik, hogy az irodalmi szerep megértésének alapjaként a következő meghatározás szolgáljon: „Az irodalmi szerep azonosság, mégpedig az ember koncepciójának és megjelenési formájának azonossága”.²¹

Az irodalmi szerep fogalmából kiindulva beszélhetünk a hősök szerep-/szerepszerű viselkedéséről [vö.: „ролевое поведение”], arról, hogy a különböző epizódokban különböző szerepekbe lényegülnek.²² Ha Raszkolnyikov explicite Napóleon szerepében formálódik meg [az alakja e szerepben fejeződik ki, vö.: „Раскольников выражен в роли Наполеона” – K. G.], akkor ezen felül implicit módon eljuttassa még Lázár és Krisztus szerepét is, ráadásul a végén az utolsó dominál. Más hősök is átalakulnak: Marmeladov Noét és Krisztust játssza, Szvidrigajlov Krisztust és Júdást, Razumihin Krisztus legkedvesebb tanítványává válik, Szonyát látjuk Mária Magdaléna, Krisztus és Lázár szerepében stb. Természetesen nehéz kimutatni, hogy hol végződik a tudatos szövegkomponálás, és hol kezdődik a tudattalan alkotás. Mindenesetre kijelenthető, hogy a hősök szerepviselkedése és a regény intertextuális tere a szöveg szerzői stratégiájának részét képezi, noha ennek minden bizonyítékáról nem lehet végleges listát összeállítani.

¹⁸ Saját fordítás – K. G.

¹⁹ Vö.: 20, 74.

²⁰ Lásd: FOUCAULT, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Budapest, Osiris, 2000. 45.

²¹ Vö.: ГИНЗБУРГ, Л.: *О литературном герое*. Ленинград, Советский писатель, 1979. 56. Az irodalmi szerep sokkal pontosabb kifejtését adja (Dosztojevszkijjal való összehasonlításban) Jurij Tinyanov, Gogol *Az orr* című elbeszéléséről írva: „Ebben a groteszkben figyelemre méltó a hős egy pillanatra sem megszakadó ekvivalenciája, az orr és *Az orr* egyenrangúsága.” ТЫНЯНОВ, Ю.: *Проблема стихотворного языка. Статьи*. Москва, Советский писатель, 1956. 173. Saját fordítás – K. G.

²² Vö.: „Az odúlakó, miközben könnyedén magára ölt különböző maszkokat, eljátszik irodalmi szerepeket (hős, mártír, megváltó, költő, szerető), nem képes arra, hogy betöltse valóban emberi életfunkcióját, így hazug létezésre ítéltetik.” АРТЕМЬЕВА, Т. В.: Контрапункт в повести Достоевского *Записки из подполья* (К вопросу о художественном методе). In: *Из истории русской и зарубежной литературы XI–XX вв.* Кемерово, 1973. 100–101. Saját fordítás – K. G.

A fentebb bemutatott „hiba” – úgy gondoljuk – szintén részét képezi a szöveg stratégiájának, és éppen Lázár és Krisztus szerepének elsődleges jelentését emeli ki. Valószínű, hogy ezzel a stratégiával függ össze a hősök archetipikus csoportosításának lehetősége is. Dosztojevszkij regényének már a legelső kéziratot anyagai között felbukkan egy csoportkép, amely egy férfit és két nőt ábrázol.²³ A regény végleges szövegében szembeötlő egy bizonyos ismétlődés a hősök kölcsönviszonyának jellegében, különös tekintettel a regény első felére: Raszkolnyikov és áldozatai; Raszkolnyikov – anyja – nővére; Raszkolnyikov és a két nő a rendőrségen, az egyik gyászban, a másik fényűző öltözetben;²⁴ Raszkolnyikov, a háziasszonya és annak halott leánya; Raszkolnyikov és a két Mikolka;²⁵ Raszkolnyikov és a két gyerek, akiket megmentett; Raszkolnyikov, egyetemi társa és annak apja, akinek Raszkolnyikov segített. Idetartozik Marmeladov feleségével és lányával, míg Marmeladovék kisgyermekai kiemelik e csoportok archetipikus voltát: Kolja, Lenya és Polja folytatják ezt az örök történetet, Lázárnak és két nővérének, Mártának és Máriának a történetét. Nem minden bemutatott csoport értelmezhető a Lázár-történet szüzséjéből kiindulva, de ennek a történetnek a talaján jelértékűvé válnak [„носят... знаковый характер”]. Különösen szemiotizált a leginkább profanizált variáns – Szvidrigajlov időtöltése két ferde orrú hivatalnok társaságában. A regény végére ez a háromszatúság háttérbe szorul, és fokozatosan felcserélődik egy másik szakrális történettel: Krisztust a legkedvesebb tanítvány és a három Mária (anyja, az anyja nővére és Mária Magdaléna) kísérte el utolsó útjára. Raszkolnyikov Razumihin, anyja, nővére és Szonya kíséretében megy a Golgotára. A regény legvégén pedig, amikor hangsúlyossá válik, hogy a hátralévő hét év Szonyának és Raszkolnyikovnak mindössze hét napnak tűnik, Dosztojevszkij utoljára emeli be a szövegbe Krisztus történetét, hiszen az új életet „drágán meg kell vásárolnia, egy nagy, jövőbeli hőstettel kell megfizetnie érte” (600). A jövőbeli hőstett azt jelenti, hogy meg kell találni és teljes mértékben el kell fogadni Krisztust, aki Raszkolnyikovban testesül meg, hiszen Raszkolnyikov 32 éves lesz, mikor majd szabadul. Krisztust pedig 33 éves korában feszítették meg.

A következőkben a regény egyes szereplőit vesszük sorra, noha nehéz elválasztani őket egymástól.

²³ A kutató megállapítása szerint Raszkolnyikovról és két áldozatáról van szó. Vö.: БАРИШТ, К.: „Ез психологичеши számадас егы бűнрөл.” *Аврора* 1981/8. 134–137.

²⁴ Lásd Sz. Belov kommentárját: БЕЛОВ, С. В.: *Роман Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание»*: *Комментарий*. Ленинград, Просвещение, 1979. 110.

²⁵ Уо. 95.

Raszkolnyikov

Már Raszkolnyikov pszichológiai jellemrajzában is szembeötlenek a Lázár és Krisztus történetére egyaránt jellemző jelértékű érzések és benyomások [„знаковые ощущения и переживания”]. Az elkülönültség érzése; „úgy érezte, mintha egy szöveget vertek volna be a feje búbjába” (115); „ám hirtelen sóbálvánnyá dermedt” (115); emlékezetvesztése a betegség idején (129); „érezte, hogy zsibbad a keze és a lába” (147); „megkövülten állt meg a küszöbön” (208); „nem szabad beszélnie” (248); a szűkösség és a kiúttalanság gyakori érzése (479, 487) stb. Lázár és Krisztus történetét a sír képze is összeköti. Sírhoz hasonlítódik Raszkolnyikov szobája (250, 258), anyja úgy beszél Pétervárról, mint egy ablaktalan szobáról (260). Raszkolnyikov maga ismeri el: „És tudod-e, Szonya, hogy az alacsony, szűk szobák nyomasztóan hatnak a lélekre és a gondolkodásra! Ó, mennyire gyűlöltem azt a kis odút! De mégsem akartam elköltözni onnan” (454).

Közvetlenül négynapos emlékezetvesztése előtt a Miklós hídon „egy hintó kocsisa alaposan végigvágott az ostorával a hátán azért, mert majdnem a lovak alá esett, pedig a kocsis háromszor vagy négyszer odakiáltott neki” (125). Raszkolnyikov pedig még aznap este megbetegedett: „Csak arra emlékezett, hogy ivott egy korty hideg vizet, és a mellkasára is öntött a korsóból. Azután elájult” (129). Krisztus megfeszítésére vonatkozó allúziót látunk. Krisztust is megverték Pilátus parancsára (Jn 19:2–5), és azután halt meg, hogy ivott egy korty ecetet (Jn 19:29–30). Az emlékezetvesztés után Razumihin gondoskodik róla, aki Dunya szavai szerint feltámasztotta bátyját (217). Átöltözteti Raszkolnyikovot, mondván: „embert kell faragni belőled” (141). A sapkával kezdi, mivel „a fejrevaló az öltözék legfontosabb darabja, barátom, sajátos ajánlás” (141),²⁶ és a fehérneművel fejezi be: „Most pedig, testvér, engedelmekkel hálóinget cserélnék, mert bizony a betegség csak most fészkel ott igazán az ingedben” (143). Ily módon Razumihin Krisztus szerepét játssza, aki Lázár feltámasztása után megparancsolta, hogy oldozzák el őt (Jn 14:44). A negyedik részben Raszkolnyikov szavai után, amelyeket anyjához, húgához és Razumihinhoz intéz („Mi az, mintha itt temetni készülnétek, vagy örökre búcsút vennének tőlem”, „Talán minden föltámad egyszer”, 338), következik az a beszélgetés, amelyet Razumihinnal folytat a folyosón, és amelyben Raszkolnyikov azt mondja: „Hagyj békén, de őket [...] *ne hagyd el*” (339).²⁷ És „[Razumihin] Pulherija Alekszandrovna fia és Dunya testvére lett azon az estén” (340). Idézzük föl a megfelelő helyet az Evangéliumból: „A Jézus keresztje alatt pedig ott állottak vala az ő anyja, és az ő anyjának

²⁶ Vö.: Zak 3:3–5: „Jósua pedig szennyes ruhába vala öltöztetve, és áll vala az angyal előtt. És szóla és monda az előtte állóknak, mondván: Vegyétek le róla a szennyes ruhákat! És monda néki: Lásd! Levettem rólad a te álnokságodat, és ünnepi ruhákba öltöztetlek téged! Azután mondám: Tegyenek fejére tiszta süveget!”

²⁷ Kiemelés az eredetiben – K. G.

nőtestvére; Mária, a Kleopás felesége, és Mária Magdaléna. Jézus azért, mikor látja vala, hogy ott áll az ő anyja és az a tanítvány, a kit szeret vala, monda az ő anyjának: Asszony, ímhol a te fiad! Azután monda a tanítványnak: Ímhol a te anyád! És ettől az órától magához fogadá azt az a tanítvány” (Jn 19:25–27). Ez megismétlődik a 484. oldalon: „Bárhová is mennék, akármi törtéjék is velem – te maradsz itt gondoskodni róluk. Hogy úgy mondjam, rád bízom őket, Razumihin.”

Az „elsőszülött” (51) Raszkolnyikov (mint Krisztus is) már a regény elején maró gúnnyal gondol húga áldozatára: „Keserves dolog golgotát jární” (47). A szobájában várva Raszkolnyikovot, anyja és húga „keserves kínokat²⁸ éltek át” (209). „Nagy bajban lehetsz” (561)²⁹ – mondja az anyja az utolsó találkozáskor, és ezekkel a szavakkal fordul fiához: „Rogya, édesem, én elsőszülött fiam” (562).

Raszkolnyikov első álmában, amelyben Mikolka megölte a lovat, egy öreg a tömegből így kiált: „Mi az, téged tán nem kereszteltek meg, te pokolfajzat!” (65), később pedig már többfelől hallatszik: „Nahát, az mán biztos, hogy nem vagy megkeresztelve!” (67). Az uzsorásnő holttestén Raszkolnyikov otthagyja a keresztet: „Az acélkarikával és egy kis gyűrűvel összefogott, zsírfoltos kicsi szarvasbőr erszény egy ciprusfából meg egy rézből készült kereszt, valamint egy zománcozott kis arckép mellett lógott a madzagon” (87). „Van rajtad kereszt?” – kérdezi Szonya, és felajánlja a sajátját: „Tessék, vedd el ezt, ciprusfából van. Nekem van egy másik, amelyik rézből készült, Lizavétáé volt [...] Vedd el [...] hiszen az enyém! Hiszen az enyém! – kérlelte Szonya. – Hiszen együtt megyünk majd a szenvedés útján, együtt visszük a keresztet is!” (459). És noha Raszkolnyikov még visszautasítja a keresztet, az mégis benne foglaltatik már a különböző replikákban. Porfirij Petrovics így beszél: „De nem vagyok én szörnyeteg, kérem. Mert hiszen értem én, mit jelent egy levert, de büszke, akaratos és türelmetlen, főként türelmetlen embernek magára vállalnia mindezt!” (492), és azután hozzáteszi: „Isten önnek életet készített elő” (503). Ehhez járul Szvidrigajlov reakciója: „Sok mindent cipelt a vállán” (551). És Raszkolnyikov valóban elmegy Szonyához a keresztért: „Eljöttem a keresztjeidért, Szonya” (569). „Szonya némán kivette a dobozából a ciprusfából és a rézből készült két keresztet, keresztet vetett magára és Raszkolnyikovra, majd Raszkolnyikov nyakába akasztotta a ciprusfából készült kis keresztet. – »Ez tehát azt jelképezi, hogy magamra vállalom a keresztet, hehe! Mintha mostanáig bizony keveset szenvedtem volna! Ciprusfából készült, vagyis egyszerű népi kereszt; a rézből készült – Lizavétáé, azt megtartod magadnak – de mutasd csak! Tehát rajta volt... abban a pillanatban? Még két hasonló keresztet láttam ott, egy ezüstöt és egy szentképpel díszítettet. Azokat odadobtam akkor a kis öregasszony mellére. Most éppen ezekre volna szükségem, valóban ezeket kellene felvennem«” (570). Az író még egyszer „hibázik” a sze-

²⁸ Az eredetiben „крестовая мука”, azaz a „keresztihalál kínja” szerepel – K. G.

²⁹ „Тебе великое горе готовится”, azaz „nagy keserűség vár rád” – K. G.

münk láttára. A büntett színhelyén ezüstkereszt nem volt. Ezüstkeresztje annak a hősnek volt, aki – úgy tűnik – túlságosan is nyilvánvalóan akarta feláldozni magát. Ez pedig Mikolka, aki egyáltalán nem azonnal volt kész arra, hogy magára vállalja a bűnt. Kétségbeesésében vállalta magára a bűnt, addigra azonban az olvasó már Razumihin elbeszéléséből tudja, hogy Mikolka egy vendégfogadóban „levette az ezüstkeresztjét, és kért érte egy deci italt. Adtak neki” (150). És néhány perccel ezután Mikolka megkísérli felakasztani magát. Egyedül Raszkolnyikov veszi magára önként a keresztet és indul el a Golgotára. „Isten áldjon” – mondja neki egy koldusasszony, a tömeg pedig a Széna téren így kommentálja: „Jeruzsálembe megy” (572–573). Szonya pedig „végigkísérte őt egész kálváriáján!” (573).

Szonya Marmeladova

Maga Szonya (csakúgy, mint Raszkolnyikov) már a regény legelejétől kapcsolatban áll a feltámadás témájával. A regényhez készült vázlatok alapján feltételezhető, hogy az író úgy tervezte, hogy még egy feltámadás-történetet beidéz a regénybe. Ha összehasonlítjuk Szonya életkorát abban a pillanatban, mikor apja elvette Katyerina Ivanovná (12 év) a piszkozat szavaival: „Ezért, mikor az anyja olvasta az Evangéliumban: Talifa kumi”³⁰, eszünkbe juthat a Jairus lányának feltámasztásáról szóló evangéliumi történet: „És megfogván a gyermeknek kezét, monda néki: Talitha, kúmi; a mi megmagyarázva azt teszi: Leányka, néked mondom, kelj föl. És a leányka azonnal fölkele és jár vala. Mert tizenkét esztendőös vala” (Mk 5:41–42). A vázlatok között megtalálhatók Szonya szavai is: „Magam voltam a halott Lázár, és Krisztus feltámasztott engem”³¹, végül pedig elhangzik, hogy „Szonya 40 lépésre követte őt a Golgotára”³². Az alapszövegben már nemcsak Mária Magdaléna szerepében jelenik meg, aki Krisztust utolsó útjára kíséri, majd pedig elsőként fedezi fel a Krisztus feltámadása bizonyítékául szolgáló üres sírt, hanem Krisztuséban is. Raszkolnyikovhoz intézett szavai – „Kelj fel! [...] Menj, most rögtön állj ki a keresztútra” (457) – tekinthetők úgy, mint Krisztus szavai Lázár történetében: „Lázár, jöjj ki!” Fordított a helyzet, amikor Szonya csaknem megismétli Lázár nővérének, Máriának szavait: „Uram, ha itt voltál volna, nem halt volna meg az én testvérem” (Jn 11:32). „És miért, miért nem ismertelek téged korábban? Miért nem jöttél el hozzám korábban? Ó, Istenem!” (448) – mondja Szonya. Amikor pedig Raszkolnyikov először megy Szonyához, aki Ka-

³⁰ Vö.: 7, 91.

³¹ Vö.: 7, 192.

³² Uo.

pernaumovéknál³³ vesz ki szobát, Szonya egyszerre jelenik meg Mária Magdaléna és Lázár szerepében. „Maga az? Istenem! – kiáltott fel halkán Szonya, és úgy áll ott, mintha a földbe gyökerezett volna a lába” (340). „Fájdalmas és édes érzés fogta el, szégyellte is magát” (340–341), „mintha bírása előtt állna, ki a sorsáról dönt” (341). „Milyen a keze! Szinte átlátni rajta! Olyanok az ujjai, akár egy halotté” (342). Ily módon Szonya már valóban megtette az Istenhez vezető utat, a feltámasztott feltámadóvá vált. Ezt a szerepet már a vázlatok is kiemelik: „*A regény központi gondolata. [...] Marmeladovához egyáltalán nem szerelemből megy, hanem mint a gondviseléshez*”.³⁴ „Szvidrigajlov a kétségbeesés, mégpedig a legcinikusabb. Szonya a remény, mégpedig a legkevésbé valóra váltható. (Ezt magának Raszkolnyikovnak kell kimondania.) Mindkettőhöz szenvedélyesen kötődik”.³⁵

Szvidrigajlov

Szvidrigajlov valóban szorosán kötődik Raszkolnyikovhoz, és egyenesen megmondja neki: „valamiben hasonlít hozzám” (317), „egyívású emberek vagyunk” (313). Irodalmi szerepe is közel áll Raszkolnyikov egyik szerepéhez, de Szvidrigajlovban ennek a szerepnek a profanizált változata jelenik meg. Míg Raszkolnyikov a regény végén Jeruzsálembé indul, addig Szvidrigajlov Amerikába, de előbb még profanizálja a feltámadást. „Vasárnap is felszáll Berg egy óriási léghajóval, és útitársakat hív egy meghatározott összegért, nem igaz?” (309). Következik a Raszkolnyikovval folytatott vita az öröklétről, majd pedig Szvidrigajlov említést tesz a „voyage” [вож]-ról (315, 317). Olyan ember lévén, aki elárulta önmagát és önmagában Krisztust, Szvidrigajlov átváltozik Júdássá, és arra törekszik, hogy a „voyage” (az öngyilkosság) előtt jó célra használja pénzét. De maga a voyage újra profanizálja Krisztus történetét, pontosabban a Golgotát, Szvidrigajlov pedig magát Krisztust, akinek Ahasvérus nem engedte meg, hogy a háza előtt pihenjen, és ezért ő lett az Örök Zsidó. Így tehát Akhilleusz, aki előtt Szvidrigajlov agyonlövi magát, egyidejűleg az Örök Zsidó is, a szavaival együtt: „Itt nincs hely”.³⁶

³³ A Kapernaumov családnév és a galileai Kapernaum összefüggéseiről részletesen lásd: АЛТ-МАН, М. С.: *Достоевский: По вехам имен*. Саратов, Издательство Саратовского университета, 1975. 56–57.

³⁴ Vö.: 7, 146.

³⁵ Vö.: 7, 204.

³⁶ Akhilleuszról mint az Örök Zsidóról részletesen lásd: STEINBERG, A. Z.: *The Death of Svidrigailov*. In: JACKSON, R. L. (ed.): *Twentieth Century Interpretations of Crime and Punishment: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1974. 103–105. Saját fordítás – K. G.

Luzsin

Érdekes, hogy Luzsin is Krisztus szerepét profanizálja. Miután Dunya elzavarja („kifelé”, 329), szemrehányást tesz magának: „az ördögbe is, miért zsidósítottam így el? Ráadásul semmiféle számítás nem volt ebben! Úgy gondoltam, mostohán kell bánnom velük, így bírván rá őket arra, hogy a gondviselőjüket lásák bennem” (392). Sőt demagóg érvelése az ép és a szakadt köpenyről (162–163) szintén Krisztus történetéből eredeztethető, amikor a kereszt alatt sorsot vetnek ruháira: „A vitézek azért, mikor megfeszítették Jézust, vevék az ő ruháit, és négy részre oszták, egy részt mindenik vitéznek, és a köntösét. A köntös pedig varrástalan vala, felülről mindvégig szövött. Mondának azért egymásnak: Ezt ne hasogassuk el, hanem vessünk sorsot reá, kié legyen” (Jn 19:23–24).

Luzsinnal kapcsolatban említést kell tenni a regényben szereplő többi Petrovicsról is. Péter annyit jelent, hogy *kő*, *szikla*, és korábban hivatkozott tanulmányunkban írtunk már Raszkolnyikov botrányköveiről. Szvidrigajlovnak is megvan a maga botrányköve: Marfa Petrovna Szvidrigajlova, akivel 7 évig élt együtt. Ami Raszkolnyikovot illeti, róla Nasztaszja (görög: *feltámadott*) Petrovna, a háziasszony szolgálója gondoskodik, ugyanő mondja Raszkolnyikovnak, akinek úgy rémlik, hogy Ilja Petrovics Poroh veri a háziasszonyt a lépcsőházban, hogy tombol a vére [vö.: „в нем кровь кричит”] (129). Raszkolnyikov először akkor keveredik gyanúba, amikor először jár a rendőrségen, ahol, miután találkozik Ilja (héber: *én Istenem*) Petrovicssal, elájul, később pedig éppen neki tesz vallomást. Pjotr Petrovics Luzsin, aki annyi szenvedést okoz Raszkolnyikovnak, a legfőbb kínzó – Porfirij (görög: *bíborszínű*) Petrovics, aki Poncius Pilátus³⁷ szerepében lép fel. A nevek ismétlődésének síkján érdeklődésre tarthat számot egy másik csoport is, az Ivanovicseké (héber: *Isten kegyelmes*). Ez a lista még egyszer bizonyítja, hogy Dosztojevszkijt érdekli a sokféleség, a szakrális és a profán variánsok egymás mellé helyezése. Ebbe a csoportba tartoznak Raszkolnyikov áldozatai, Aljona Ivanovna és Lizaveta Ivanovna, az öngyilkos Arkagyij Ivanovics Szvidrigajlov, a tüdőbajban meghalt Katyerina Ivanovna Marmeladova, aki a családjával Amalija Ivanovnával lakott. Luiza Ivanovna bordélyházat tartott fenn, Ivan Ivanovics Klopstock pedig nem fizetett Szonyának a varrásért. Afanaszij Ivanovics Vahrusin pedig pénzt küld Raszkolnyikovnak az anyja nevében.

³⁷ Úgy tűnik számunkra, hogy Poncius Pilátus viselkedése kulcsot ad a Porfirij Petrovics viselkedésében rejlő kettősség megértéséhez. Vö.: „Mire utal Raszkolnyikov és Porfirij összeütközése? A detektívregény szabályai szerint Porfirij ellenfél, üldöző. De a *Bűn és bűnhődés*ben a legmagasabb rendű erkölcsi kérdések döntő strukturális jelentéssel rendelkeznek. És ebben a rendszerben Porfirij az, aki tudatosan vezeti Raszkolnyikovot a bűnéért való vezekléshez és az ezt követő lelki újjászületéshez. Ugyanakkor Porfirij nem választható el alattomos és kegyetlen játéktól, a hőssel folytatott harcban betöltött démonikus funkciójától.” ГИНСБУРГ, Л.: i. m. 1979. 40.

Marmeladov

Noé szerepén kívül, amelyre már rámutattunk, Marmeladov szintén Krisztus feltámadását profanizálja. Amikor Raszkolnyikovval találkozik, azt a gondolatot ismételve, amelyet Krisztus mondott tanítványainak: „a titkok kitudódnak” (19). Máté evangéliumában olvasható: „Azért ne féljetez tőlök. Mert nincs oly rejtett dolog, a mi napfényre ne jőne: és oly titok, a mi ki ne tudódnék” (Mt 10:26). Mindeközben Marmeladov önmaga Poncius Pilátusa, akinek a szavai („Íme, az ember!”) egyenes idézetként jelennek meg a regényben (19), monológjának vége pedig a Krisztus keresztre feszítéséről szóló, Pilátus és a zsidók között zajló vitát parafrázeálja (Jn 19:6–12): „Engem meg kell feszíteni, keresztre kell feszíteni, nem pedig sajnálni! De feszítsd meg, mi bíránk, feszítsd meg, és csak miután megfeszítetted, sajnáld meg őt” (28). Nemsokára pedig megtörténik a keresztre feszítés is. Míg Krisztusnak csak a jobb oldalán volt seb, valamint vérnyomok a fején a töviskoszorútól, addig Marmeladov „feje súlyosan sérült”, „az egész mellkas[a] összeroncsolódott, összenyomódott, teli volt zúzódásokkal; jobb oldalán eltört néhány borda” (198).

Még számos hős található a regény intertextuális terében, és kerül egyes vonásai révén a szemiotizáció szférájába, de jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban, hogy részletesen foglalkozzunk velük. Mindössze megkíséreltünk rámutatni arra, hogy a regény fő szüzsés vonalai megengedik a kiegészítő interpretációt, lehetőséget adnak a *Bűn és bűnhődés* megértésének elmélyítésére, valamint arra, hogy közelebb jussunk az implicit és az explicit poétika, a szöveg és alkotója egységéhez.

*Kocsis Géza fordítása*³⁸

³⁸ A fordítást az eredetivel egybevetette: Filippov Szergej és Kroó Katalin.